OTAJON HOSHIMOV VA OLIM SHARAFIDDINOVNING ADABIY-TANQIDIY FAOLIYATI

Ne'matova Madinaxon Zohidjon qizi
Farg'ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning 20–30-yillarida o'zbek adabiy tanqidchiligi va adabiyotshunosligi taraqqiyotiga hissa qo'shgan Otajon Hoshimov hamda Olim Sharafiddinovning ilmiy-tanqidiy faoliyati yoritiladi. Munaqqidlarning adabiy jarayonga, mumtoz merosga va zamonaviy ijodkorlar asarlariga munosabati qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning faoliyatida davr mafkurasining ta'siri, ilmiy izlanishlaridagi yutuq va ziddiyatlar hamda bugungi adabiyotshunoslik uchun ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Otajon Hoshimov, Olim Sharafiddinov, adabiy tanqid, adabiyotshunoslik, adabiy jarayon, mumtoz meros, navoiyshunoslik, Qizil qalam, tahlil, talqin.

Annotation: This article examines the literary-critical activity of Otajon Hoshimov and Olim Sharafiddinov, who contributed to the development of Uzbek literary criticism and literary studies in the 1920s–1930s. Their attitudes toward the literary process, classical heritage and contemporary writers are comparatively analyzed. Particular attention is paid to the influence of the ideological environment of the period, the achievements and contradictions in their scholarly approaches, and the significance of their legacy for modern Uzbek literary studies.

Keywords: Otajon Hoshimov, Olim Sharafiddinov, literary criticism, literary studies, literary process, classical heritage, Navoi studies, interpretation, analysis.

Аннотация: В статье рассматривается литературно-критическая деятельность Отажона Хошимова и Олима Шарафиддинова, внесших вклад в развитие узбекской литературной критики и литературоведения 1920–1930-х годов. В сравнительном аспекте анализируется их отношение к литературному процессу, классическому наследию и творчеству современников. Особое внимание уделяется влиянию идеологической среды эпохи, достижениям и противоречиям в научных подходах критиков, а также значению их наследия для современного узбекского литературоведения.

Ключевые слова: Отажон Хошимов, Олим Шарафиддинов, литературная критика, литературоведение, литературный процесс, классическое наследие, навоиведение, анализ, интерпретация.

KIRISH

XX asrning birinchi yarmi o‘zbek adabiyoti tarixida yangi janrlar, yangi badiiy tafakkur va professional adabiy tanqid shakllangan murakkab davrdir. Bu jarayonda adiblar bilan bir qatorda adabiyotning rivojlanish yo‘nalishlarini kuzatgan, asarlarni baholagan va nazariy masalalarni ko‘targan munaqqidlarning ham o‘rni katta bo‘ldi. Otajon Hoshimov va Olim Sharafiddinov ana shunday avlod vakillaridan sanaladi. Ularning faoliyatini bugungi mezon bilan o‘rganish faqat tarixiy ma’lumot yig‘ish emas, balki o‘zbek adabiy tanqidining qanday sharoitda shakllangani, qaysi ilmiy tamoyillarga tayangani va mafkuraviy bosim uning xulosalariga qay darajada ta’sir ko‘rsatganini anglashga xizmat qiladi. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda Otajon Hoshimov va Olim Sharafiddinov 20-yillar professional tanqidchiligining shakllanishida faol qatnashgan munaqqidlar qatorida ko‘rsatiladi [1. 53].

ASOSIY QISM

Otajon Hoshimov (1905–1938) nafaqat munaqqid, balki adabiy hayot tashkilotchisi sifatida ham faol bo‘lgan. U “Qizil qalam” adabiy uyushmasiga rahbarlik qilgan, adabiy majmualar nashrini yo‘lga qo‘ygan, ilmiy va madaniy muassasalarda mas’ul vazifalarda ishlagan. Bu jihat uning tanqidchilik faoliyatiga ham bevosita ta’sir etgan: u adabiyotni faqat alohida asarlar doirasida emas, balki jamiyatning ma’naviy hayoti va yangi adabiy muhitning shakllanishi bilan bog‘liq holda ko‘rishga intilgan. Uning “Proletariat va chig‘atoy adabiyoti to‘g‘risida” maqolasi 1920-yillardagi keskin adabiy bahslarning mahsuli bo‘lib, unda davrga xos sinfiy yondashuv yaqqol seziladi [2. 9]. Shu bilan birga, mazkur maqola o‘sha yillardagi adabiy meros, yangi adabiyot va estetik mezonlar atrofidagi tortishuvlarni tushunish uchun muhim tarixiy manbadir.

Otajon Hoshimovning “Jadid adabiyoti to‘g‘risida” maqolasi ham bugun bir yoqlama hukm sifatida emas, avvalo o‘z davrining murakkab mafkuraviy muhiti bilan bog‘liq holda o‘qilishi kerak. Munaqqid jadid adabiyotiga baho berar ekan, sovet mafkurasi talab qilgan ijtimoiy-sinfiy mezonlardan chetlasha olmagan. Shu sababli ayrim adiblar va adabiy hodisalarga munosabatida keskinlik, siyosiylashtirilgan hukmlar uchraydi [3. 16–17]. Biroq uning adabiy jarayonni kuzatish, yangi asarlar haqida munosabat bildirish, adabiyotning jamiyatdagi vazifasi to‘g‘risida bahs yuritish ehtiyoji professional tanqidchilik shakllanishining muhim belgilaridan biri edi. Otajon Hoshimov faoliyatidagi ziddiyat ham aynan shunda: bir tomonda adabiyot uchun qayg‘uradigan bilimli ziyoli, ikkinchi tomonda esa hukmron mafkura doirasidan chiqishi qiyin bo‘lgan davr munaqqidi turadi.

Munaqqidning ilmiy-tashkiliy faoliyati ham uning merosini baholashda e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Otajon Hoshimov Til va adabiyot institutiga rahbarlik qilgan yillarda folklor namunalarini, mumtoz va zamonaviy adabiyotga doir materiallarni nashrga tayyorlash ishlariga e’tibor qaratgan. “Alpomish”, xalq ertaklari

va boshqa folklor namunalarining to‘planishi hamda nashr etilishi kabi ishlar milliy adabiy merosni ilmiy muomalaga olib kirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etdi. Demak, uning adabiy-tanqidiy faoliyatini faqat ayrim bahsli maqolalar bilan cheklab qo‘yish to‘g‘ri emas. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Otajon Hoshimov o‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixida ilmiy tashkilotchilik, adabiy jarayonni kuzatish va nazariy masalalarni ilgari surish xususiyatlarini birlashtirgan shaxs sifatida qayta baholanmoqda [4. 187–189].

Olim Sharafiddinov (1903–1943) esa o‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixida “Ayn” taxallusi bilan ham tanilgan. Uning dastlabki maqolalari Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy kabi yirik ijodkorlar asarlariga bag‘ishlangan. Bu maqolalarda davrning mafkuraviy talablari kuchli bo‘lsa-da, ayrim o‘rinlarda yozuvchining tili, badiiy iste’dodi va ijodiy kuchini sezish mumkin. Olim Sharafiddinovning Cho‘lpon haqidagi qarashlarini tahlil qilgan tadqiqotlarda munaqqid shoirning “shirali tili” va “tirik tuyg‘usi”ni anglagani, biroq siyosiy muhit ta’sirida xolis estetik xulosaga to‘liq bora olmagani qayd etiladi [5. 70–71]. Bu hol uning tanqidchilik yo‘lidagi ziddiyatni ko‘rsatadi va 1920–30-yillar tanqidini davr kontekstidan ajratmagan holda o‘rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olim Sharafiddinov ijodidagi eng katta burilish mumtoz adabiyot, ayniqsa Alisher Navoiy merosini chuqur o‘rganishga yuz tutishi bilan bog‘liq. U fors-tojik va turkiy adabiy manbalarni, tarixiy tazkiralarni, sharqshunoslarning tadqiqotlarini o‘rgandi. 1939-yilda uning “Alisher Navoiy hayoti va ijodi” monografiyasi o‘zbek va rus tillarida chop etildi. Tadqiqotchilar bu asarni o‘zbek tilida Navoiy hayoti va ijodi haqida yaxlit tasavvur berishga intilgan dastlabki jiddiy monografik ishlardan biri sifatida baholaydilar [5. 79–80]. Olim Sharafiddinovning navoiyshunoslikdagi xizmati shundaki, u Navoiy asarlarini alohida misollar darajasida emas, shoir yashagan davr, adabiy muhit, manbalar va dostonlar poetikasi bilan bog‘liq holda tahlil qilishga harakat qilgan.

Albatta, Olim Sharafiddinovning Navoiy haqidagi talqinlarida ham o‘sha davrning mafkuraviy cheklovlari seziladi. Tasavvuf, diniy-falsafiy qarashlar va mumtoz poetikaning ayrim tomonlari to‘liq yoritilmagan. Shunga qaramay, u Navoiy merosini rad etish yoki tarixiy yodgorlik sifatida chetga surish emas, aksincha, ilmiy o‘rganish va keng kitobxonlarga yetkazish yo‘lini tanladi. Keyingi tadqiqotlarda olimning “Xamsa” dostonlarini sinchiklab tahlil qilgani, “Sab’ai sayyor” va “Saddi Iskandariy” kabi asarlardagi badiiy xususiyatlarga e’tibor bergani alohida ko‘rsatiladi [5. 87]. Bu uning tanqidchilikdan adabiyotshunoslikka, tezkor bahodan manbaga tayangan ilmiy tahlilga tomon o‘sib borganini ko‘rsatadi.

Otajon Hoshimov bilan Olim Sharafiddinov faoliyatini qiyoslaganda, ularni birlashtiradigan va farqlaydigan jihatlar ko‘zga tashlanadi. Har ikki munaqqid XX asrning 20–30-yillaridagi keskin mafkuraviy muhit ichida faoliyat yuritgan, zamonaviy

adabiy jarayonga bevosita aralashgan va milliy adabiyot taqdiri bilan shug‘ullangan. Har ikkisining ayrim maqolalarida vulgar sotsiologik qarashlar, sinfiy baholash va siyosiy mezonlar uchraydi. Biroq Otajon Hoshimovda adabiy hayotni tashkil etish, tanqidiy bahslar va institutlar faoliyatiga bosh-qosh bo‘lish xususiyati kuchliroq namoyon bo‘lsa, Olim Sharafiddinovda keyinchalik tarixiy-adabiy manbalarni o‘rganish, xususan, navoiyshunoslikni monografik tadqiq etish ustuvor yo‘nalishga aylangan. Shu ma’noda ularning merosi o‘zbek tanqidchiligi va adabiyotshunosligining ikki muhim qirrasini namoyon qiladi.

Bugungi adabiyot ta’limida bu ikki munaqqid faoliyatini faqat “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” hukmlar yig‘indisi sifatida o‘rganish yetarli emas. Talaba ularning maqolalarini o‘qir ekan, bir fikrning qaysi tarixiy sharoitda aytilgani, muallifning estetik qarashi bilan mafkuraviy bosim o‘rtasida qanday munosabat mavjud bo‘lganini ajratishi zarur. Bunday yondashuv adabiy tanqid tarixini jonli jarayon sifatida anglashga yordam beradi. Chunki tanqid ham adabiyot singari jamiyatdagi fikriy kurashlar, ilmiy izlanishlar va shaxsiy jasorat yoki chekinishlar bilan shakllanadi. Otajon Hoshimov va Olim Sharafiddinov merosi bu jihatdan yosh filolog uchun muhim tarixiy va metodologik tajriba maktabidir.

Bu ikki munaqqid merosini qayta o‘qish yana bir muhim xulosaga olib keladi: adabiy tanqidning ilmiyligi faqat hukm chiqarishda emas, balki asarni tarixiy sharoit, badiiy tuzilish va muallif dunyoqarashi bilan bog‘liq holda tushuntira olishda namoyon bo‘ladi. Otajon Hoshimovning maqolalarida tezkor adabiy jarayonga munosabat bildirish, Olim Sharafiddinovning keyingi izlanishlarida esa manba va tarixiy materialga tayanish kuchayadi. Shu sababli ularning faoliyati bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o‘tayotgan o‘zbek tanqidiy tafakkurining ichki harakatini ko‘rsatadi. Bugungi talaba bu merosni o‘rganishda munaqqid fikrini tayyor haqiqat sifatida qabul qilmasdan, dalil, mezon va davr omilini birgalikda tekshirishi lozim. Ana shunday tanqidiy o‘qish ko‘nikmasi filologik ta’limda mustaqil fikr, badiiy did va tarixiy xotirani rivojlantiradi [1. 27].

Xulosa qilib aytganda, Otajon Hoshimov va Olim Sharafiddinov o‘zbek professional adabiy tanqidchiligi shakllanishining murakkab, ziddiyatli va ayni paytda samarali bosqichida faoliyat yuritgan munaqqidlardir. Ularning ayrim qarashlari bugungi ilmiy mezonlarga mos kelmasligi tabiiy, chunki bu qarashlar o‘z davrining siyosiy va mafkuraviy muhitidan tashqarida shakllanmagan. Shunga qaramay, Otajon Hoshimovning adabiy jarayonni tashkil etish, tanqidiy muhit yaratish va ilmiy muassasalar faoliyatidagi xizmati, Olim Sharafiddinovning esa mumtoz adabiyot hamda Navoiy merosini monografik o‘rganishdagi izlanishlari milliy adabiyotshunoslik tarixida muhim o‘rin tutadi. Ularning merosiga xolis, tarixiy va estetik mezonlarni uyg‘unlashtirgan holda yondashish bugungi o‘zbek filologiyasi uchun ham dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akbarova O. XX asrning birinchi yarmi o‘zbek adabiy tanqidchiligi rivojida Otajon Hoshimov va Olim Sharafiddinovlarning o‘rni // Tadqiqotlar. – 2026. – 87-son, 1-qism. – B. 187–189.
2. Hoshimov O. Jadid adabiyoti to‘g‘risida // Qizil qalam. 2-kitob. – Samarqand–Toshkent: O‘zdavnashr, 1929. – B. 16–17.
3. Hoshimov O. Proletariat va chig‘atoy adabiyoti to‘g‘risida // Maorif va o‘qitg‘uchi. – 1928. – № 4. – B. 9.
4. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2012. – 432 b.
5. Qudratova M.Sh. XX asr boshlarida o‘zbek navoiyshunosligi taraqqiyoti (A. Fitrat, Sadriddin Ayniy va Olim Sharafiddinov tadqiqotlari asosida): magistrlik dissertatsiyasi. – Buxoro, 2019. – 99 b.
6. Sharafiddinov O. Alisher Navoiy hayoti va ijodi. – Toshkent: Davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1939.
7. Sharafiddinov O. Mustafo Cho‘qay, Cho‘lpon, Otajon Hoshimov: hayotiy lavhalar, hujjatlar, rivoyatlar. – Toshkent: Sharq, 1993. – 144 b.
8. Sharafiddinov O. Tanlangan asarlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.